

Микола Дорошко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ

Історико-політичні передумови виникнення проблеми Криму в українсько- російських відносинах

У березні 2014 року Росія анексувала український Крим. Skorиставшись зміною влади в Україні, наслідком чого стало повалення прокремлівського кримінального режиму Януковича, Москва, озброївши сепаратистів в Криму, окупувала територію Кримського півострова. Усі спроби української влади і світового співтовариства повернути Кремль на шлях дотримання норм міжнародного права не принесли результату, позаяк основним мотивом «повернення» Криму до складу Росії стало акцентування російською владою «незаконності» входження Кримської області РРФСР до складу Української РСР у 1954 році і, відтак, повного права Росії на повернення «втраченої» території. У зв'язку з цим постає питання з'ясування історичних витоків проблеми Криму в українсько-російських відносинах.

Кримський півострів має довгу і різноманітну історію. Розташований на південь від азово-чорноморських степів, які впродовж тисячоліть були територією кочовиків, він являв собою природну нішу перепочинку для багатьох народів. Деякі з них затримувалися на півострові надовго, а для кримськотатарського народу Крим став територією формування його державності. З іншого боку, Крим був об'єктом зазіхання багатьох імперій — давніх і нових. В античні часи його населяли греки і римляни, у середньовіччі — будували свої фортеці генуезці і турки, в нову й новітню добу Крим став частиною двох імперій — спочатку Російської, згодом — Радянського Союзу.

Позаяк територія Кримського півострова межує з етнічною українською, історичні долі України і Криму взаємоперепліталися упродовж багатьох століть. Особливо тісним цей зв'язок став в останній третині XVIII ст., коли Російська імперія, за вагомої підтримки запорозьких козаків, інкорпорувала, після переможної війни 1768–1774 рр. з Османською Портою, Кримське ханство. За умовами Кючук-Кайнарджійського мирного договору 1774 р. між Росією і Туреччиною до Росії відходили окремі ділянки Азовського узбережжя,

14/2014

територія між Дніпром та Бугом, а також фортеці Керч і Єні-Кале з прилеглими територіями, що забезпечувало росіянам право вільного мореплавства Чорним морем та вихід через чорноморські протоки до Середземного. Кримський ханат, що з 1475 р. перебував під протекцією Османської імперії, став незалежним від Порту. Однак незалежність Кримського ханства виявилась оманливою, позаяк обернулася новою залежністю — від Росії. Днем офіційної ліквідації держави кримських татар стало 8 квітня 1783 р., коли російська імператриця Катерина II підписала Маніфест про приєднання Криму до Росії. Кримське ханство перестало існувати, попри протести корінного населення, придушені російською регулярною армією. Втрата державності спричинила масову еміграцію кримських татар до Туреччини.

У 1802 р. Крим було включено до складу Таврійської губернії Росії. На початку ХХ століття Таврійська губернія складалася з п'яти кримських повітів (площею 25,6 тис. кв. км із 740 тис. мешканців) і трьох повітів Північної Таврії (площею 35,1 тис. кв. км із 1760 тис. мешканців). За даними Всеросійського перепису 1897 р. у Таврійській губернії мешкало 42,2% українців, 32,3% росіян, 13% кримських татар, 3,8% євреїв, 2,8% болгар, 5,4% представників інших етносів¹. У материковій частині губернії більшість населення становили українці, на Кримському півострові — росіяни й кримські татари².

Прагнучи чітко визначити етнографічні межі українських земель напередодні переговорів делегації Української Центральної Ради (УЦР) з Тимчасовим урядом Росії про автономний статус України у складі майбутньої федеративної Росії, УЦР ініціювала поділ Таврійської губернії на материкову та острівну частини. Під час проголошення Української Народної Республіки (УНР) у листопаді 1917 р. вона заявила претензії тільки на материкові повіти. Пізніше міністр закордонних справ в уряді гетьмана П. Скоропадського Д. Дорошенко вказував на те, що Центральна Рада даремно відмовилася від Кримського півострова. Справді, керівники Центральної Ради могли б розглядати Таврію як єдиний господарський організм, яким вона стала за понад століття свого існування. У межах всієї губернії українці становили, як засвідчив перший всеросійський перепис населення 1897 р., 60% населення³. Але в тогочасному розумінні голови Центральної ради історика М. Грушевського, українцям важливо було окреслити межі своєї етнічної території, тому, як зазначає сучасний український історик С. Кульчицький, «переміг... не економічний, а етнографічний підхід»⁴.

Втім, після приходу до влади у Києві у квітні 1918 р. уряду гетьмана П. Скоропадського, доля Кримського півострова та питання його приєднання до України стали предметом його уваги. На мирних переговорах Української Держави й РСФРР, що розпочалися у травні 1918 р., проблема Криму була однією з найгостріших. Її гостроту посилювала складна політична ситуація на півострові. У грудні 1917 р. владу в Криму перебрала створена з представників міських дум, земств, громадських та політичних організацій Рада народних представників, яка на курултаї в Бахчисараї проголосила Кримську

¹ Ганжа О. Кримське питання в політиці урядів України (I половина ХХ століття) / О. Ганжа // Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР: Матеріали наукової конференції. — 19 лютого 2004 р. — Київ 2004, — С. 155.

² Кульчицький Станіслав. Український Крим. До 50-річчя входження Кримської області в УРСР / Станіслав Кульчицький // Дзеркало тижня. — 2004, 14–20 лютого.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

республіку, яку визнала УЦР. Але в січні 1918 р. владу в Криму захопили більшовики, які 21 березня створили Радянську соціалістичну республіку Тавриди.

Витісняючи більшовицькі загони з території України, корпус полковника УНР П. Болбочана в останній декаді квітня 1918 р. увійшов до Криму, але командування німецькими військами, що перебували в Україні на запрошення Центральної Ради, не підтримало цей наступ і наказало українським частинам покинути Крим. Цим скористалися прихильники «єдиної і неподільної Росії», створивши для управління Кримом крайовий уряд на чолі з генералом С. Сулькевичем, що відновив чинність усіх законів Російської імперії. Сулькевич заявив, що хоче приступити до створення крайової армії й висунув претензії на частину царського флоту.

На стратегічне значення Криму для Української Держави звернув увагу німецького уряду у своїй ноті від 10 травня 1918 р., направлений послу фон Мумму, гетьман П. Скоропадський. «Таким чином, — писав він — Україна без Криму стати сильною державою не могла б, особливо з економічного боку була б несильною. Так ненатурально одрізана від моря мусила б Україна обов'язково збільшувати стремління до захоплення цього морського побережжя, а разом з тим повстали б загострені відносини з тією державою, котрій би було передано посідання Кримом»⁵. Проте в плани німців не входило створення на сході Європи молоді, економічно міцної держави, тому, використовуючи як формальний привід положення III Універсалу, де Крим не був включений до складу України, вони продовжували курс на підтримку маріонеткового уряду Сулькевича.

Це змусило міністерство закордонних справ Української Держави ще раз пояснити німецькій стороні ставлення свого уряду до кримської проблеми і положень III Універсалу зокрема. В ноті, направлений міністром закордонних справ Д. Дорошенком 30 травня 1918 р. підкреслювалося, що «перш усього Універсал взагалі зазначив тільки головні частини української території, маючи на увазі, що ті землі, в яких українська людність не має абсолютної більшості, приєднаються пізніше... Такий спосіб установа кордону, спершу тільки в загальних рисах, пояснюється також і тим, що тоді Українська Народня Республіка розглядалася тільки яко федеративна частина Росії. Так само й Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав би бути також федеративною одиницею Росії й таким чином... зв'язку з Кримом, економічним форпостом України, Українська Держава не губить. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, зв'язок з Кримом, яко федеративною одиницею, може увірватися цілком»⁶.

Щоб запобігти цьому, український уряд запропонував Криму приєднання на автономних засадах, але підтримуваний німцями, уряд Сулькевича не бажав ніякої залежності від України і продовжував розкручувати маховик антиукраїнської кампанії. Висловлюючись за здійснення принципу самовизначення народів, уряд П. Скоропадського був переконаний, що населення півострова висловиться за злуку з Україною. І справді, навіть татари, серед яких здобула велику популярність ідея власної державності, не заперечували проти включення Криму до складу України. До цього були схильні також німці-колоністи, караїми й чимало росіян.

⁵ *Дорошенко Д.* Історія України, 1917–1923. В 2-х т. / *Д. Дорошенко.* – Київ 2002. – Т. 2, С. 146.

⁶ *Ibidem.* – С. 147.

Уряд генерала Сулькевича почав боротися з «українською пропагандою», переслідуючи українофільські газети й українські громади, забороняючи приймати з України урядові телеграми українською мовою. За цих умов Рада Міністрів у середині серпня 1918 р. прийняла проект міністра закордонних справ Д. Дорошенка про економічну блокаду Криму: було припинено залізничний і морський рух та торгівлю. За умов блокади яскраво виявилася цілковита залежність півострова від материка: його економічне життя було повністю паралізоване. Це змусило кримську сторону реально поглянути на стан речей, на межі зриву опинилися і поставки з Криму в Німеччину продуктів харчування. 6 вересня начальник генштабу німецьких військ в Україні генерал-лейтенант Гренер звернувся до голови ради міністрів Української Держави Ф. Лизогуба з телеграмою, в якій зазначив, що «внаслідок ходу розвитку справ стосунки між Україною і Кримом за останні тижні до того напружені, як в політичному, так і в господарському відношенні, що якщо в найближчий час не відбудеться змін, можлива загроза подальшого зростання труднощів, що мають місце, і які шкодять інтересам України і Криму»⁷. Гренер запропонував провести з цього приводу переговори в Києві за участю усіх зацікавлених сторін.

У середині вересня 1918 р. до Києва прибула кримська делегація, але, як свідчить хід переговорів, вона мала на меті лише домагатися відновлення економічних зв'язків з Україною, не вирішуючи питання про територіальну належність Криму. Тоді українська сторона відмовилася від подальших переговорів і запропонувала надіслати іншу кримську делегацію — з представників основних національних груп. Під час переговорів з нею вдалося виробити прелімінарні (попередні) умови входження півострова до складу України. В документі наголошувалося, що «Крим з'єднується з Україною на правах автономного краю»⁸. В компетенцію українського уряду передавались зовнішня політика, керівництво армією і флотом, спільними мали стати фінансова система, експлуатація залізниць, пошт і телеграфу. Крим одержував свій крайовий уряд, народні збори, які розробляли місцеве законодавство, а також територіальне військо, адміністрацію і статс-секретаря у справах Криму при Раді міністрів Української Держави. Передбачалось, що півострів матиме і свій власний бюджет. Ці умови були розглянуті й затверджені кримсько-татарським курултаєм та з'їздами національних і громадських організацій Криму, однак повстання Директорії проти гетьмана Скоропадського у листопаді-грудні 1918 р. поклало край намірам приєднання Криму до України.

На цей же час припадає й фіаско України у боротьбі за володіння Чорноморським флотом (ЧФ) Російської імперії. Проблема контролю над ЧФ, який станом на квітень 1917 р. нараховував у своєму складі 177 бойових кораблів та понад 220 суден різного призначення, а кількість особового складу досягала 30 тис. осіб, актуалізувалася після жовтневого 1917 р. Перевороту в Петрограді: претензії на володіння ним висловили більшовицький Раднарком і Українська Центральна Рада.

Відомо, що протягом усієї історії свого існування Чорноморський флот був географічно пов'язаний з долею українців, що споконвіку населяли Причорноморський регіон. Реалізація матеріально-технічних та інших потреб

⁷ Ганжа О. Кримське питання в політиці урядів України (I половина XX століття) / О. Ганжа // Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР: Матеріали наукової конференції. – 19 лютого 2004 р. – Київ 2004, – С. 153.

⁸ Ibidem.

Чорноморського флоту здійснювалась, зазвичай, за рахунок українських регіонів. На кінець Першої світової війни особовий склад Чорноморського флоту на 80 % був укомплектований призовниками з українських земель. Цілком природно, такий підхід до комплектування ЧФ сприяв постійній регенерації на ньому проукраїнських настроїв, що в добу Національно-демократичної революції 1917–1921 рр. сприяло українізації флоту, розгортанню українського військово-морського будівництва.

Прагнення сформувати національний військовий флот УЦР задекларувала створенням 22 грудня 1917 р. Генерального секретарства морських справ, яке домоглося схвалення 14 січня 1918 р. «Тимчасового закону про флот Української Народної Республіки». У ньому вперше була офіційно викладена концепція військово-морської доктрини УЦР. Згідно з цим Законом Україна брала на себе усі витрати, пов'язані з утриманням Чорноморського флоту, що переходив у власність УНР. Проте впровадженню цього Закону у життя завадила перша українсько-більшовицька війна взимку 1917–1918 рр. і невирішеність проблеми ЧФ і територіальної належності Криму на Брест-Литовських переговорах УНР з Центральними державами, що позбавило УЦР реального впливу на Чорноморський флот.

Більшовицький план заволодіння ЧФ був доволі простим: під революційними гаслами якомога швидше втягнути флот у вир громадянської війни, що фактично розпочалася в Росії. Для утвердження свого режиму в Криму Раднарком надав місцевим більшовикам значні кошти — 49 мільйонів карбованців. За вказівкою з Петрограда, севастопольські більшовики розгорнули широку кампанію з дискредитації Центральної Ради, що після повалення Тимчасового уряду кваліфікувалася ними «винятково як буржуазно-націоналістична контрреволюція». Уже в грудні 1917 р. у Севастополі розпочався терор: збільшовизовані матроси провели низку самосудів, внаслідок яких було розстріляно 34 офіцери.

У березні 1918 р., з наближенням союзних Україні німецьких військ до Криму, Раднарком радянської Росії, аби не допустити переходу флоту під українську юрисдикцію, заявив командуванню ЧФ, що флот є «надбанням радянської Республіки і жоден корабель не може ходити під українським прапором». Одночасно Раднарком зажадав негайної евакуації до Новоросійська найновіших кораблів, решта — підлягала знищенню. В результаті конфронтації між російським Раднаркомом та Українською Центральною Радою Чорноморський флот зазнав значних людських і матеріальних втрат. Було знищено значну частину майна, флот позбувся великої кількості найновіших кораблів та цінних транспортних суден.

Своєчасно не вирішена на Брест-Литовських переговорах проблема ЧФ і Криму стала найсерйознішою перешкодою у здійсненні військово-морської політики УЦР. Це підштовхнуло український уряд на відчайдушний крок: з'єднанню отамана П. Болбочана було віддано наказ увійти до Севастополя попереду німецьких союзників. Сподівання моряків на прихід українського війська сприяло підняттю на кораблях Чорноморського флоту українських національних прапорів 29 квітня 1918 р. Однак на початок літа 1918 р. фактично усі рештки російського флоту у Чорному морі, як і Кримський півострів в цілому, опинилися в німецьких руках.

Наприкінці літа 1918 р. німці почали схилитися до того, аби повернути Україні Чорноморський флот та берегові укріплення. Проте при цьому висувалась умова, щоб Український флот відплив під українськими прапорами в Середземне море для збройної демонстрації проти Антанти. Така вимога бу-

ла рішуче відхилено Києвом. Зважаючи на тверду позицію уряду Української Держави, німецькі можновладці погодилися передати судна та інфраструктуру Чорноморського флоту без такої умови. В середині серпня 1918 р. за дорученням Ради міністрів Української Держави до Берліна виїхав капітан Свірський, який спільно з німецькими представниками виробив план передачі Україні військових і торговельних кораблів, які перебували в руках німців. Основою Чорноморського флоту Української Держави стали 35 нових кораблів. Завершенню формування українського флоту на Чорному морі завадило повстання Директорії УНР проти гетьмана П. Скоропадського і поразка Німеччини у Першій світовій війні.

Після виведення німецької армії з України в Криму висадилися французькі і білогвардійські війська. Сформувався крайовий білогвардійський уряд, який однак проіснував недовго, позаяк у квітні 1919 р. на півострів знову прийшли радянські війська. Уряд Кримської радянської республіки очолив брат В. Леніна Д. Ульянов. Республіка проіснувала близько двох місяців. Десантом з моря у червні 1919 р. Кримом заволоділи білогвардійці, які протрималися тут до листопада 1920 р., коли їх остаточно вже витіснили радянські війська під командуванням М. Фрунзе. Це дало змогу більшовикам 18 жовтня 1921 р. проголосити створення Кримської автономної республіки у складі РСФРР.

І проголошена у березні 1918 р. Республіка Таврида, і Кримська автономна республіка, утворена 1921 р., мали стати форпостом для проникнення більшовизму на Схід. Це підтверджує факт створення особливого Кримського бюро Комінтерну, на яке покладалося завдання збирання розвідувальних даних і формування умов для розгортання в країнах Причорноморського басейну комуністичних революцій.

Про важливість Криму як комуністичного форпосту Кремля свідчить те, що протягом майже двох років після закінчення громадянської війни московський більшовицький центр тримав на території Кримського півострова величезну армію, побоюючись чергового нападу військ Антанти. У випадку, якби такий напад відбувся, то неминучі військові дії з ворогом повинна була вести не РСФРР, а уряд начебто «самостійної» держави — Кримської автономної республіки. Саме для цього й була зроблена своєрідна «лазівка» в конституції Кримської АСРР. Остання могла інтерпретуватися і як автономна республіка, і як незалежне утворення, рівноправне з іншими радянськими республіками.

В ЦК РКП(б) планувалося, що допомогу Криму буде надавати й уряд УСРР. Промовистим є той факт, що протягом майже двох років після розформування Південного фронту в грудні 1920 р. М.Фрунзе обіймав посаду, яка називалася «командувач військами України і Криму». З самої назви посади випливало, що Росія має намір залишити Крим за собою.

Характерно, що більшовики України, хоч і були підпорядковані Кремлю, також ставили питання про включення Кримського півострова до складу УСРР. І це було «головною біллю» для ЦК РКП(б). З одного боку, під час громадянської війни тісні стосунки Криму з Україною були дуже корисними для Москви, позаяк Україна надавала півострову різноманітну допомогу і оперативно вирішувала багато питань. Але, з іншого боку, центральне керівництво розуміло, що продовжувати й надалі подібні контакти між Кримом і Україною не можна. Керівники радянської України могли «звикнути» до думки, що Крим належить їм.

Про те, що лідери радянської України серйозно переймалися ідеєю приєднання Криму до України, свідчить низка фактів. Передусім йдеться про намагання уряду радянської УНР на початку 1918 р. створити Південну федерацію, до якої, разом з Україною та іншими територіями Півдня Росії, мав увійти й Крим. У 1919 р. встановити контроль над Кримом намагався голова Раднаркому УСРР Х. Раковський. Були спроби поставити на порядок денний питання про підпорядкування майбутньої Кримської автономної республіки Україні і в 1921 р. Однак усі намагання урядовців радянської України отримували відсіч керівництва радянської Росії. Віддавати півострів Україні, яка сама ще не була належним чином упокорена більшовиками, для конструйованої в Москві комуністичної імперії було небезпечно. Адже український національний рух залишався сильним і представляв реальну загрозу для далекосяжних планів більшовиків з відтворення імперії.

Ще однією вагомою причиною створення Кримської автономної республіки у складі РСФРР було те, що корінне населення Криму — татари — прагнули відновити втрачену в кінці XVIII ст. державність. Проголошення Кримської АСРР дозволяло більшовикам взяти під контроль національно-визвольний рух кримських татар, які під час громадянської війни звикли з думкою про можливість відновлення власної державності. Приборкання небезпечної для більшовицької диктатури кримсько-татарської національно-визвольної ідеї мало (як і в усіх інших національних радянських республіках) перевести рух в рамки контролюваного більшовицьким керівництвом процесу. «Умиротворення» кримських татар відбувалося за тим же сценарієм, що і в УСРР.

Принципово важливим є питання про те, який характер мала створена більшовиками кримська автономія — національний чи територіальний? Ленінський Раднарком спочатку створював автономії обох типів, але з часом залишилися тільки національні. Кримська АСРР стала унікальним автономним утворенням, яке й надалі зберігало територіальний характер. Разом з тим, заграючи з кемалістською Туреччиною, на провідні посади в цій республіці Кремль висував здебільшого людей кримсько-татарського походження. Складалося оманливе враження, що кримська автономія була, як і всі інші, національною, тобто кримсько-татарською, хоча корінний етнос не був переважаючим у складі населення півострова.

За всесоюзним переписом 1939 р. росіяни у складі населення Криму становили 49,6 %, кримські татари — 19,4, українці — 13,7, євреї — 5,8, німці — 4,6 %⁹. Під час Другої світової війни загальна чисельність населення помітно скоротилася, а його етнічний склад зазнав докорінних змін. У серпні 1941 р. чекісти здійснили першу депортацію за національною ознакою. Вони вивезли з Криму близько 50 тис. німців, які оселилися тут здебільшого в часи імператриці Катерини II. Формулювання звинувачення було на всіх одне: «пособництво гітлерівським загарбникам». Натомість гітлерівці під час окупації знищили 25 тис. євреїв. Загинули практично всі, хто не зміг або не побажав евакуюватися. Разом з євреями знищувалися люди унікальної мало-чисельної національності — кримчаки. Нацисти відносили їх до «єврейської раси», оскільки ті з давніх часів сповідували юдаїзм.

⁹ *Кульчицький С.* Український Крим / Станіслав Кульчицький // День. — 2009. — 18 лютого [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article-podrobici/ukrayinskiy-krim>

За постановами Державного Комітету Оборони СРСР від 11 травня і 2 червня 1944 р. з Криму були виселені кримські татари, а також болгари, греки і вірмени. Загальна кількість засланих на спецпоселення в Узбекистані становила 228 тис. осіб. У складі населення Криму стали переважати росіяни і українці. Якщо раніше були об'єктивні підстави для територіальної автономії Криму, то після депортації 1944 р. вони зникли. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 червня 1945 р. Кримська АРСР була перетворена на Кримську область у складі РРФСР, в якій перебувала до передачі області до складу Української РСР у 1954 р.

Витоки рішення про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР також потрібно шукати в трагічному для півострова 1944 р. Масова депортація кримськотатарського народу, греків, вірменів, чехів, болгар та німців спричинила глибоку кризу економіки півострова в цілому і сільськогосподарського виробництва, зокрема. Офіційна статистика свідчить, що за час війни населення в Криму зменшилося вдвічі і до травня 1944 р. становило 780 тис. осіб, а після депортації кримських татар тут лишилося близько 500 тис.¹⁰

У більшості кримських сіл уже влітку 1944 р. не було кому збирати врожай. Якщо в 1940 р. посівні площі в Криму становили 987,4 тис. га, то у 1950 р. вони зменшилися на понад 100 тис. (881,9 тис. га). У 1950 р. у порівнянні з 1940 р. Крим майже в п'ять разів скоротив продаж зерна, в три рази — тютюну, удвічі — овочів¹¹. Глибоку кризу переживала й соціальна сфера області: наприкінці 1953 р. в Криму було лише 34 хлібні крамниці, 18 — м'ясопродуктів, 8 — молочних, 2 — тканин, 9 — взуття, 5 — будівельних матеріалів та 28 книжкових крамниць¹².

На цю катастрофічну ситуацію тодішнє керівництво Криму практичними заходами не відреагувало, що прийшлося не до смаку першому секретареві ЦК КПРС М. Хрущову, який таємно відвідав Крим восени 1953 р. Про ці відвідини немає жодної згадки у тодішній кримській пресі. І лише спогади колишнього головного редактора газети «Известия» Олексія Аджубея, зятя М. Хрущова, який супроводжував першого секретаря ЦК КПРС в інспекторській поїздки до Криму, свідчать про реальність цього факту¹³.

Кримські реалії осені 1953 року, згідно зі спогадами О. Аджубея, настільки ошелешили, схвилювали й обурили М. Хрущова, що він того ж дня терміново виїхав до Києва, де мав тривалу розмову з керівництвом УРСР. Головною її темою стали неприємні враження від поїздки на Кримський півострів. Користуючись вагомим авторитетом серед керівництва УРСР, Хрущов умовляв українців допомогти відродженню кримської землі¹⁴.

В кінці 1953 р. за ініціативою М. Хрущова ЦК КПРС розпочав пропагандистську кампанію у зв'язку з 300-річчям так званого «возз'єднання» України й Росії на Переяславській раді 1654 р. Частиною цієї кампанії стала передача Україні Кримської області.

За розробленим у Кремлі сценарієм перший крок зробила Президія Верховної Ради РРФСР. Маючи принципову згоду Президії Верховної Ради УРСР, вона розглянула питання передачі Україні Кримської області у при-

¹⁰ Касьяненко М. «Кримський подарунок» Хрущова: документальний аналіз міфу / Микита Касьяненко // День. — 2004, 19 лютого.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Касьяненко М. «Кримський подарунок» Хрущова... // День. — 2004, 19 лютого.

¹⁴ Ibidem.

сутності представників Кримської обласної ради і Севастопольської міської ради. Було прийнято позитивне рішення, на користь якого висувалися такі аргументи: спільність економіки, територіальна близькість, тісні господарські та культурні зв'язки Криму і України. Відповідна постанова була направлена до Верховної Ради СРСР. Через кілька днів це питання обговорила Президія Верховної Ради УРСР. Акт передачі Криму вона розглядала як «нове яскраве виявлення безмежної довіри і щирої любові російського народу, нове свідчення непорушної братерської дружби між російським і українським народами». Постанова з клопотанням про передачу Кримської області Україні також була направлена до Верховної Ради СРСР.

19 лютого 1954 р. відбулося урочисте засідання Президії Верховної Ради СРСР за участю керівників законодавчих і виконавчих органів влади РРФСР та УРСР, першого заступника голови виконкому Кримської обласної ради П. Ляліна, а також голів виконкомів Сімферопольської і Севастопольської міських рад Н. Каткова та С. Сосницького (слід зауважити, що М. Хрущова на засіданні не було — М. Д.). Першим виступив голова Президії Верховної Ради РРФСР М. Тарасов. Вказавши на те, що Крим є немовби природним продовженням південних степів України, він зробив такий висновок: «З географічних та економічних міркувань передача Кримської області до складу братньої Української республіки доцільна і відповідає загальним інтересам Радянської держави»¹⁵. 19 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР одногосно ухвалила Указ «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР». У його тексті буквально повторювалися аргументи з постанови Президії Верховної Ради РРФСР. 26 квітня 1954 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу Української РСР».

Кремль нічого не втрачав від передачі Криму, тому що вся Україна 300 років підпорядковувалася імперії. Справді, ніхто не міг передбачити, що Крим коли-небудь відокремитися від Росії разом з Україною. Компартійно-радянські вожді при розв'язанні українсько-російських територіальних питань завжди брали до уваги російські національні інтереси. Маючи всю Україну у своєму підпорядкуванні, вони не переймалися українськими національними інтересами. Зі сказаного вище випливає, що вкинута в російські засоби масової інформації концепція «царського дарунку» М. Хрущова Україні позбавлена підстав. Представляти Хрущова як «агента впливу» поневоленої України в Кремлі просто безглуздо. М. Хрущов так само відстоював імперські, тобто російські національні інтереси, як і його попередники В. Ленін і Й. Сталін. Його рішення в національній політиці, у тому числі епізод з Кримом, випливали з інтересів захисту радянської імперії за обставин, що змінилися.

Не слід забувати й про те, що остаточне рішення про передачу Кримської області зі складу РРФСР до УРСР приймало вище керівництво партії та уряду СРСР. Без участі старої сталінської гвардії — Г. Маленкова, В. Молотова, Л. Кагановича, К. Ворошилова, О. Булганіна — воно б не відбулося. Тому це ніякий не «подарунок п'яного Хрущова», як кажуть зараз російські шовіністи. Позиції Хрущова в партії і державі на той час ще не були настільки сильними, щоб він міг самочинно вирішити долю такого стратегічно важливого регіону, яким є Кримський півострів. А тому намагання деяких російських політиків і місцевих кримських сепаратистів перекласти відповідальність на М. Хрущова з наукового погляду не витримують критики і є

¹⁵ Сборник законов Украинской ССР. 1938–1979. – Київ 1980. – Т.1. – С. 41.

кон'юнктурно-спекулятивними. Не існує жодного документа, який би підтверджував вирішальну роль М. Хрущова у передачі Криму у 1954 р., а тим більше намагання зробити якусь послугу Україні. Понад те, в документах тієї доби про це рішення відсутня навіть згадка про 300-річчя Переяславської ради, до якого, начебто, цей «подарунок» було приурочено. Це була жорстка економічна необхідність.

Понад 200 років землі Північного Причорномор'я, які не є етнічною територією ані українського, ані російського народів, входили до складу Російської імперії і Радянського Союзу — державних утворень, ядром яких був російський народ. Тож коли 1954 р. Крим увійшов до складу Української РСР, це рішення союзного центру заперечень з боку російського республіканського керівництва не викликало. Питання про правомірність передачі Криму до складу Української РСР не ставилося російською стороною і після прийняття Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. Понад те, демократичні сили парламентів двох республік у серпні 1990 р. заклали нові засади у фундамент відносин між Україною та Росією. Наслідком взаємодії представників українського парламенту, згуртованих у фракцію «Народна рада», та їхніх партнерів з блоку «Демократична Росія» російського парламенту, стало підписання «Декларації принципів міждержавних відносин між Україною та РРФСР», що базувалася на Деклараціях про державний суверенітет України і Росії.

Цей документ підтвердив безумовне визнання України та Росії як суб'єктів міжнародного права, «суверенну рівність» обох країн; принцип невтручання у внутрішні справи одна одної і відмову від застосування сили у їхніх відносинах; непорушність існуючих державних кордонів між обома державами і відмову від будь-яких територіальних претензій; гарантування політичних, економічних, етнічних і культурних прав представників народів РРФСР, що мешкають в Україні.

Залекларовані принципи були закладені в офіційний договір між Росією та Україною, підписаний головами парламентів республік Б. Єльциним і Л. Кравчуком у Києві 19 листопада 1990 р. Особливий акцент в ньому зроблено на взаємному визнанні територіальної цілісності обох держав у їхніх кордонах у межах СРСР. Характерно, що обидва парламенти ратифікували Договір протягом кількох днів, хоча в Москві вже тоді висловлювалися сумніви щодо доцільності дотримання його положень у частині, що стосувалася належності Україні Криму. Після проголошення Україною незалежності 24 серпня 1991 р. до кримської проблеми додалися питання подальшої долі Чорноморського флоту, умов постачання в Україну з Росії енергоносіїв, розподілу активів колишнього СРСР тощо.

Розпад СРСР спричинився до появи на політичній карті світу 15 незалежних держав, у тому числі Російської Федерації й України. Сучасна Росія, що обіймає територію 17,08 млн кв. км і значно поступається своїми розмірами Російській імперії зразка 1903 р., площа якої становила 22,4 млн кв. км., прагне відновлення втраченого на початку 1990-х років впливу у світі в цілому й на пострадянському просторі зокрема. Й одним з плацдармів задля цього розглядає український Крим. Тому не дивує та рішучість, з якою кремлівське керівництво, скориставшись об'єктивною слабкістю офіційного Києва після подій Революції гідності, реалізувало свій давній план, анексувавши територію Кримського півострова.

Але українці мають пам'ятати, що Крим був російським лише тоді, коли Росія нехтувала нормами міжнародного права. Впевнений, що історичну

справедливість буде відновлено разом з територіальною цілісністю України. Для цього українська влада має наполегливо нагадувати світовому співтовариству про проблему Криму і необхідність належного покарання країни-агресора, себто імперської Росії.

Mykola Doroshko. Historical and Political Preconditions of the Crimean Problem in Ukrainian-Russian Relations

This article researches historical origins and political frameworks of the Ukrainian-Russian dispute over the territorial belonging of Crimea. A broad source base led the author to the conclusion that Ukraine has historical, political, legal and economic grounds to demand the return of the Crimean peninsula territory annexed by Russia.